

Логика, гносеология, етика
Logic, Epistemology, Ethics

ЗА РОЛЯТА НА ЕТИКАТА В УЧЕНИЯТА НА П. РИКЬОР И Е. ЛЕВИНАС

Веселина Славова

Медицински университет
„Проф. д-р Параскев Стоянов“ Варна

Резюме. Настоящата статия си поставя за цел, съпоставяйки философските възгледи на Рикьор и Левинас, да открие пресечните точки между тях като резултат от влиянието на феноменологията на Хусерл и фундаменталната онтология на Хайдегер, както и различията, проявяващи се основно в идеята за отношението Аз и Друг. За целта се изследва разбирането им за етика, както и произтичащите от него теми за справедливостта и реципрочността, за приятелството и братството.

Keywords: ethics, moral, justice, identity, alterity

Концепциите на П. Рикьор (1913 – 2005) и Е. Левинас (1906 – 1995) оказват изключително влияние върху съвременните етически учения. Общите теми, които вълнуват философската общност, времето, в което живеят, до голяма степен обясняват диалога между двамата, воден задочно посредством произведенията им. На пръв поглед такава съпоставка е съвсем логична, пресечните точки са много – и двамата насочват интересите си към етиката, и двамата са повлияни от феноменологията на Хусерл и екзистенциалната философия на Хайдегер. Въпреки това един сравнителен анализ между тях бива значително затруднен от същностното различие на изходните им тези. Ако за Рикьор етиката е предикат на действащия субект, от което следва, че пътят към Другия минава през себе си, то за Левинас етиката не представлява учение, тя е начин на живот и мислене, което се основава на идеята за Другия, според него пътят към себе си минава през Другия.

За да не се размие прекомерно в широкия спектър от проблеми, изследването се насочва основно към произтичащите от разбирането за етика на двамата философи разногласия по отношение на справедливостта, отговорността, отношението към Другия. То се опира основно на две съчинения – „*Самият себе си като някой друг*“ на Рикьор и на „*Тоталност и безкрайност*“ на Левинас.

а. Разликата между етика и морал според Рикьор

За да очертаем възгледите на Рикьор за етиката, ще се спрем на произведението „*Самият себе си като някой друг*“, което той определя като своята

„малка етика“. Вниманието му към тази проблематика е насочено основно в седма, осма и девета глава, в които се разглежда един нов аспект на самостта – етически и морален. Тук той аргументира разликата между етика и морал. Етиката е желанието, полагането на цел, а моралът – волята, нормата, която налага постигането на определената цел. „Следователно благодарение на конвенция ще оставя термина „етика“ за *целта* на един осъществен живот и термина „морал“ – за артикулацията на тази цел в *нормите*, характеризирани едновременно от претенцията за универсалност и от ефекта на принудата (...)“ (Рикьор, 2004: 269).

Според Рикьор етиката доминира над морала. Етиката се отнася към самоуважението, а морала – към себезачитането. Той прави асоциация между Аристотеловия телеологизъм и Кантовата деонтология. Етиката е „*стремежът към „добър живот“ със и за другия в справедливи институции*“ (Ibid.: 271). Моралът е обвързан с дълга, със задължаването. Той представлява норма, чрез която се преодоляват насилието и злото. От това следва, че моралът се бори срещу насилието, а в същото време самият той е такова, доколкото представлява насилие на волята над желанието.

Понятието за етика представлява компилация между античната представа за „добър живот“ и съвременните интерпретации на идентичността. За Рикьор етиката не се основава на ценности, с които човекът се съобразява, а обратно, той е този, който се насочва към ценностите, подпомагащи неговите действия. Понятието ценност се обвързва с идеята за единството на идентичността.

За да не остане в сферата на егоцентризма, стремежът към „добър живот“ минава през загрижеността по пътя към справедливостта. С понятието загриженост Рикьор обозначава живота със и за другите. „Това, което *загрижеността* добавя, е стойностното измерение, благодарение на което всяка личност е *незаменима* в нашата привързаност и нашето уважение“ (Ibid.: 304). Тази незаменимост на Другия доказва незаменимостта на собствения ни живот. Реципрочността доказва, че себеуважението предполага уважение към Другия.

За да изясни как се вписва Другият в собственото ни целеполагане, Рикьор прокарва разликата между аз и себе си. Азността не толерира другостта, а я усвоява, за разлика от едно „от себе си“, което се оформя като идентичност в реципрочното отношение с Другия. По този повод френският философ прибягва до идеята за приятелството, развита от Аристотел. То според него стои между интенцията към добрия живот и справедливостта (Срв. Ibid.: 286 – 287). Разположено е между себеуважението към себе си и добруването на обществото. Първо, дружбата се свързва с етичното желание да живеем добре и едва след това се характеризира с реципрочност в желанието да живеем заедно с другите. Тази равностойност на отношението с Другия препраща към етичния принцип за справедливост. Но ако приятелството се свежда до

конкретните междуличностни отношения и засяга определен брой хора, то справедливостта е предназначена да управлява социални групи.

Тя надхвърля конкретиката на приятелските отношения, има институционален характер. „Под институция тук ще разбираме структурата на *съвместното-живеене* на една историческа общност...“ (Ibid: 306). Справедливостта се явява пресечната точка между „хоризонталната и вертикалната ос“. В нея се съчетават два аспекта – добро и законност. Първият се отнася до етиката, а вторият – до правото.

Идеята за справедливост и при Левинас, и при Рикьор се свързва с позицията на Третия, като обективирания поглед на отношението между Единия и Другия. Но Рикьор, обвързвайки я с равенството, я институционализира. Тази идея той заимства от определението на Аристотел за добродетел, като средина между излишък и недостига. „Равенството, пише Рикьор, е за живота в институциите това, което е загрижеността в междуличностните връзки“ (Ibid: 319). Справедливостта се прилага от институциите, съблюдаващи правилата на съвместното живеене, защото „*законността*... обобщава моралното виждане за света“. От своя страна, Левинас определя справедливостта като братство, като отношение между близки, чиято спойка е общият баща и идеята за отговорността.

Преди да започнем съпоставката, ще се спрем на разбирането на Левинас за етика.

б. Етиката на Левинас като „първа философия“

Понятието етика е напълно тъждествено с понятието първа философия за Левинас. Другояче казано – цялата философия на Левинас е етика, всичко друго според него произтича от етичното отношение с Другия като абсолютно различния от аза. Етиката според него не е учение, тя не е дял от философията, а напротив, тя е „движение, тръгващо от обитаваното „при себе си“, от „у дома“ и отиващо към чуждото „отвъд себе си“, към едно „там“. (Левинас, 2000: 10).

Етиката подлага на съмнение нашата субективност като самотъждественост, самостоятелност, „това усъмняване в моята спонтанност, предизвикано от присъствието на Другия, наричаме етика“ (Ibid.: 19). За Левинас пътят към Другия започва от формирането на собствената идентичност. Аз осъзнавам себе си, различавайки се от другите, но желаейки близостта с тях. В този смисъл аз и Друг не се противопоставят, защото в такъв случай ще попаднат в клопката на тъждеството. Другият е абсолютно различният. „Ние сме Единият и Другият. Съюзът „и“ не означава тук нито допълване, нито власт на единия над другия“ (Ibid.:15).

Лицето представлява централно понятие на неговата етика, възплъщаващо в себе си идеята за другостта. С него той определя същността на Другия, а именно неговото пълно различие и несъвпадение с аза. То е напълно несво-

димо към каквато и да било представа за субективност, не се подчинява на категоризации, защото е от друг порядък, „отвъд същността“. Оттам и Ху-серловата идея за интерсубективността става неприложима, защото Другият не е подобен на аза. Общението с него може да се осъществи като общуване „лице-в-лице“, в една неравноправност и нееквивалентност. Лицето излиза от сферата на онтологията, за да влезе в тази на метафизиката. Основата на етичното съотнасяне е словото.

Ако според Рикьор общественото взаимоотношение се основава на способността да диалогизираме, разменяйки мнения, изразявайки съчувствието и признанието си към Другия, за Левинас диалогичността е заменена с идеята за дискурса като отношение отвъд битието. В този дискурс няма разменяне на мнения, а напротив – има зов, молба, команда, с които лицето на Другия наставлява Същия, поставя го под въпрос, кара го да се срамува, да се чувства отговорен и виновен пред беззащитния и уязвимия.

Рикьор отправя критика срещу Левинас и за абсолютизирането на Другия в една интерсубективна връзка, което абсолютизиране на практика прекъсва самата връзка (срв. Рикьор, 2004: 297). Той не приема абсолютизацията на Другия за сметка на аза, както и отказа от онтологията като философия на тоталността. Според него Левинас не отделя внимание на загрижеността, за него асиметричността в отношенията се свежда до заложеност на себе си. Според Рикьор става дума за една тотална несподеленост, едно разминаване между аз и Друг. Хиперболизирането на Другия води до прекъсване на връзката със Себе си.

Рикьор подчертава, че понятието „хипербола“ не трябва да се разбира като литературна фигура, колкото като „систематична практика на ексцес във философията“ (Ibid.: 528). Хиперболата в този смисъл е преувеличаването на значението на другостта и уподобява Декартовото субстанциализиране на мисленето. Хиперболично е едновременно определянето на Лицето като Висота и Екстериорност. Лицето назидава и прекъсва връзката със срещустоящия. Самото същество е хиперболизирано, то не избира да бъде отговорно, отговорността го избира, тя го връхлита, обременява го с вина, за нещо, което не е сторило. Този начин на мислене на Левинас препятства според Рикьор определянето на идентичността. В субституцията (идеята на Левинас за поставянето на себе си на мястото на Другия) е най-силно изразена хиперболизацията. Идеята за субституцията подменя идеята за субективността. Субституцията означава да съм „себе си чрез другите“, да допусна другите в себе си, без да се лиша от идентичността си, да се поставя на мястото на Другия. Разяжданата от съмнения идентичност не позволява на субекта да се субстанциализира. Субектът като под-стоящото не е вече азът, който удържа съществуването, а по-скоро себе си, който търпи стоварващата му се отговорност. Според Левинас в субституцията се постига истинската идентичност. Субституирането на субекта се основава на отговорността.

Етичното отношение е винаги отговор, трансцендиране към Другия, което се осъществява в разговора. Да разговаряш, означава да си отговорен пред някого. Ако Рикьор обвързва идеята за отговорността с личността, която е способна да застава зад действията си, за Левинас отговорността далеч надхвърля сферата на субективността. Тя е нещо преди субекта, което е основният фактор за неговата конституция. Понятието отговорност при Рикьор се обвързва с юридическото тълкувание и формализма на правораздаването. Левинас се противопоставя на такава трактовка. Отговорността за Другия, макар и прилагана от позицията на Третия, не може да се прилага формално. Справедливостта трябва да отговаря на потребностите на Другия, тя трябва да бъде съобразена с него, а не обратното, той да се подвежда под принципа на справедливостта. Посоката на прилагане на отговорността е различна. Според Рикьор отговорността за действията си носи всеки един пред всеобщия закон – теза, припокриваща се с Кантовата. Според Левинас отговорността е преди всеки принцип, преди всяка темпоралност. Тя не е ценност, осъществена в конкретни постъпки. Отговорността е част от анархията. Отговорността съществува отвъд същността, тя се проявява само в отношението с Другия. Отговорност сама по себе си не съществува, тя няма с какво да се съпоставя.

Критиката на Рикьор към Левинас се насочва и към идеята за безкрайността на отговорността, която реално не може да бъде реализирана в конкретни постъпки. Общо взето, двамата дават приоритет на двата вида отговорност – правна и морална. Левинас не отрича значението на правната отговорност, но настоява за нейната вторичност и като следствие от изначално дадената отговорност като предсубективна. Тук се поставя и въпросът как се реализира отговорността в сферата на обществените взаимоотношения? Как отговорността към Другия се превръща в справедливост? За Левинас темата за социалните взаимоотношения се обвързва с темата за братството. На идеята за приятелството и равенството Левинас противопоставя идеята за братството.

Идеята за братството не може да се развие в рамките на онтологията, която я подчинява на същността, разбираана като разум, смъртност, добродетелност, тя принадлежи по-скоро на етиката като предхождаща всяка същност. Релацията с бащата гарантира смисъл на братството като връзка между уникални същества. По своята същност бащинството е етично отношение, в основата на което стои отговорността към другия. Това отношение е напълно необратимо, отговорността на бащата към сина не е реципрочна на отговорността на сина. Отношенията са еднопосочни. Синът проявява отговорността си към своите братя в пряк и преносен смисъл.

В заключение ще кажем, че една съпоставка между двамата философи не цели примиряването на техните възгледи. С изтъкването на техните противоречиви схващания се постига по-голяма задълбоченост при интерпретирането на наболели за съвременността ни проблеми. Целта и на Рикьор, и на Левинас

е откриването на нови устои за обществените взаимоотношения, с преосмислянето на идеята за идентичността, от която неизменна част е другостта (в това и двамата са единогодушни). Пътищата, които изминават, за да постигнат целта, са различни: Рикьор тръгва от идеята за „себе си“ като откритие за другостта, а Левинас – от идеята за Другия като връщане към себе си.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитрова, М. 2009. *Социалността и справедливостта (екзистенциално-феноменологичен подход)* София: Център „Академичната общност в гражданското общество“.
- Кастийо, М. 2008. Понятие етики и морали в учении Поля Рикёра // Блауберг, И. *Пол Рикер – философ диалога* (сб.) Москва: ИФРАН.
- Левинас, Е. 2000. *Тоталност и безкрайност*. София: СУ „Климент Охридски“.
- Левинас, Е. 2002. *Другояче от битието, или отвъд същността*. София: СОНМ.
- Рикьор, П. 2004. *Самият себе си като някой друг*. Плевен: ЕА.

ON THE ETHICS IN THE TEACHINGS OF P. RICŒUR AND E. LEVINAS

Abstract. By comparing the philosophical views of Ricœur and Levinas, this article aims to discover the crossing points between them as a result of the influence of Husserl's phenomenology and Heidegger's fundamental ontology, as well as the differences expressed mainly in the idea of the relationship of Self and Other. To this end, their understanding of ethics has been studied, as well as its derivative topics about justice and reciprocity, about friendship and brotherhood.

Veselina Slavova, PhD

✉ Medical University – Varna „Prof. Dr. P. Stoyanov“
55, M. Drinov Str.
9002, Varna, Bulgaria
E-mail: veselina_slavova@abv.bg